

## Holberg, haver og hyrdeidyller

af Peter Wagner<sup>1</sup>

Temaet Holberg og haver er sådan set let overstået: Holberg havde ikke noget intimt forhold til haver. Men han havde jo haver, oven i købet to; en på Brorup og en på Tersløsegaard. Hvordan hænger det så sammen?

I 1740 købte Holberg Brorup ved Slagelse og i 1745 Tersløsegaard. Hvordan fandt han på det? Han var jo lærd og professor. Dengang fik professorer deres løn fra universitetets ejendomme. Hver lærestol var tillagt indkomsten fra bestemte bøndergårde og de lærde herrer måtte selv sælge de naturalier, deres bønder afleverede, på markedet. Da Holberg yderligere i flere år havde været universitetets kvæstor, havde han også haft at gøre med administration af universitetets skove og søer, så han var sådan set kvalificeret. Dernæst havde han penge, der skulle anbringes.

Holberg havde som forfatter beskæftiget sig med kongerigernes økonomi eller husholdning, som det dengang hed. I *Introduktionen til de fornemste europæiske Rigers Historie* (1711) og i *Natur og Folkeretten* (1715) havde Holberg beskrevet landenes økonomi og havde udbygget dette yderligere i sin *Danmarks og Norges Beskrivelse* (1729). Disse beskrivelser er uden personligt engagement. Interessen viser sig først i den europæisk berømte roman om Niels Klim: *Iter subterraneum* (1741). Men det, Holberg interesserede sig for, var landbrug, ikke haver. Han nævner dem dog alligevel, men ikke for det gode.

Holbergs interesse var at gøre rigerne velhavende og deres befolkning lykkelig. Heri fulgte han fuldstændig kongemagtens hensigter. Rigerne var forarmede efter Store nordiske Krig for ikke at nævne det forrige århundredes svenskekrige. Landbrugets produkter kunne ikke afsættes i udlandet til ordentlige priser. Dengang, som nu, måtte man så enten producere noget andet, eller hæve kvaliteten på det, man lavede. Regeringen oprettede en slags handels- og landbrugsministerium, Commercekollegiet, i 1735-1736. En af de ledende embedsmænd, storgodsejeren Otto Thott, udarbejdede et internt papir, hvori han anbefalede til afhjælpning af land- og skovbrugets problemer, at man indkaldte en professor i "Mechanique og Physica experimentalis", som "var

---

1. Artiklen er et omarbejdet foredrag holdt ved Åben Havedag på Stensbygaard den 24. august 2013.

høist nødvendige for Land-Væsenet og Navigation”. Hans Gram, Holbergs kollega på Universitetet, foreslog i 1741, at man ligesom i Sverige lod theologerne lære moderne videnskaber, herunder landbrug, så de kunne undervise bønderne.

Holberg var ganske enig: I *Niels Klim* beskriver han riget Potu, hvor de fornuftige og besindige træer bor. Rangforordningen i dette rige er ganske anderledes end den, Klim kendte fra Danmark-Norge: Her æres de, der i vanskelige tider har hjulpet landet med deres formue, højest, dernæst de, der tjener staten uden løn, og efter dem bønder og agerdyrkere med otte grene og derover, herpå følger agerdyrkere med syv grene og derunder. Først derefter kommer de, der har anlagt fabrikker eller manufakturer. Dette var mod tidens opfattelse, hvor man satsede på fabrikker, fordi forrentningen af sådanne (hvis de lykkedes) var højere. Holberg fortsatte tankegangen i sine *Moralske Tanker* (1745):

Man kan sige det samme om Physica, som om Mathesi, at dens Vigtighed bestaaer udi Praxi og Experimenter, og, naar saa er, maa man ikke fortænke den, som sætter Bønder og habile Agerdyrkere iblant Philosophiæ naturalis Professores; allerhelst eftersom Agerdyrkning er den ædleste og vigtigste Part af Physica eller naturlige Tings Kundskab ... Hvis Agerdyrknings Kundskab blev til et Academisk Studium, vilde i mine Tanker de 9 Musæ ingen Fortrydelse bære derover. Thi Academier ere stiftede for at excolere de Studeringer, hvorved Kirke, Stat og Borgerlige Societer opbygges.<sup>2</sup>

Holberg var altså i dette punkt enig med Otto Thott i at landbrug skulle ophjælpes, men er det grund nok til selv at begynde? Holberg kan have set investering i godser både som en fornuftig finansiel transaktion og som en mulighed for at nyttiggøre den viden, han havde erhvervet sig om landbrug og samtidig tjene som godt eksempel for andre. Holberg kunne måske også have tænkt sig en lystgård på landet, hvor han kunne slappe af efter sine mange forpligtelser som professor og forfatter. Det var faktisk fashionabelt. At det at investere i landgods kunne ses som en rationel økonomisk investering og samtidig være en opfyldelse af ønsket om roligt landlevned ikke var modsætninger, vidste Holberg fra historien og fra sin læsning af de antikke forfattere.

---

2. Ludvig Holberg, *Moralske Tanker*. Med Indledning og Kommentar af F.J. Billeskov Jansen. København 1943, Libr. I. Epigram V p. 48.

Investeringsincitamentet kan der ikke være tvivl om. Af *Epistel* 447 fremgår, at Holberg som kvæstor og privatperson har erfaret, at hvor man tidligere kunne låne penge ud, kan man nu ikke få dem udlånt. De huse, der er bygget efter branden i 1728, er for store, ejerne kan ikke få udlejet lejligheder og få huslejerne hjem, hvorfor flere går på auktion.<sup>3</sup> Derfor kan Holberg have betragtet investering i godser som en fornuftig privat investering. Det gav mening, hvis man ville have sin kapital sikkert anbragt. At Holberg på det tidspunkt har anet, at forrentningen af kapitalen ville øges, fordi kornpriserne i løbet 1740erne og århundredet ud ville stige, er usandsynligt. Holberg kunne ikke vide, at England omkring 1750 fra at være netto-eksportør af korn blev netto-importør, og derved tvang priserne i vejret. Investeringen viste sig i hvert fald at være fornuftig, da Holberg købte, inden priserne på jord steg.

At afgøre hvorvidt Holberg ønskede en lystgård til at hvile ud på eller satsede på at give et eksempel til efterfølgelse på den gode borger, der investerede i landbrug og brugte sine evner på at forbedre det, er straks vanskeligere at afgøre. Skal man søge at besvare dette spørgsmål, må man ved læsning af de kilder, Holberg selv har efterladt sig, hovedsagelig de tre levnedsbreve og epistlerne, huske, at han og hans læsere havde latinskolen som fundament for deres viden og tænkesæt. De havde læst et pensum i latin, der var det samme som i den største del af Europa. De store forfattere og digtere fra den romerske guld- og sølvalder havde de fleste kendskab til. Derfor kunne Holberg citere frit fra dem uden at bringe litteraturhenvisninger: mange ville blive genkendt.

Holberg var dybt forankret i den klassiske dannelsesstradition, der siden renaissance havde været dominerende i Europa. At Holberg var moderne i den forstand, at han ville udbrede kendskab til moderne historie, statsteori og erhvervsliv ændrede intet herved. Holberg skriver selv utallige gange i sine epistler, levnedsbreve og moralske tanker, hvor gerne han læser klassikerne. Holbergs *måde* at beskrive, hvorledes man fremmer forbedring af landbrug, er helt afhængig heraf. Holberg henviser i sin "Lovprisning af Agerdyrkningen", *Epistel* 49, hvor han skriver om, hvorfor han som gammel philosophus besværer sig med jordegods, direkte til de klassiske landbrugsforfattere Cato, Varro og Columella.<sup>4</sup> Den romerske oldtids store digter Vergils landbrugsdigt

---

3. Ludvig Holberg. *Epistler*. Udgivne med Kommentar af F.J. Billeskov Jansen Bind V. København 1951 p. 7.

4. I *Epistel* 49 nævner han dem alle ved navn, men citerer kun Columella og Varro. Ludvig Holberg. *Epistler* I. 1944. p. 212-213.

*Georgica*, beundret gennem mere end 1500 år, nævner han også, dog ikke for det gode, thi de regler Vergil giver for landbrugsdrift “ere enten triviale, falske eller overtroeske” (*Ep.* 201).<sup>5</sup> Det har Holberg faktisk ret i. Holberg omtaler med fornøjelse oldtidens hyrdedigtning, selvom han også her er en Rasmus Modsat. Han sætter ikke Vergil særlig højt, fordi denne efter Holbergs mening stjæler idéerne fra Theokrit, men det gjorde Horats sådan set også.

Det pudsige er, at Holberg omtaler sin stilling som godsejer både negativt og positivt. For at tage det negative først, oplyser professoren i *Epistel* 447, der er en slags fortsættelse af levnedsbrevene, at han forsætter sit arbejde som skribent: “Hvad min Person angaaer, da seer min Herre af mit Arbejds Fortsættelse, at jeg ved min Stands Forandring ikke haver forladt mine sædvanlige Occupationer, men tvert imod, at jeg som Proprietarius og Baron har cultiveret Studeringer fast med større Iver end som Professor, og at jeg efter andres Exempel ikke har betient mig af Fri-Herres Titel for at være ørkesløs.” Hans bøger sælger ikke så godt mere, han fortsætter alene efter sine venners opfordringer. Det, og meget andet, trætter ham: “Roelighed tiener mig nu best, og ingen kand fortænke mig, om jeg efter saa mange Aars stedsevarende Arbeyd søger lidt hvile. Derom kand man dog ikke være forsikkred, saalænge man besidder Jordegods, efterdi man stedse maa være bevæbnet, nu mod naboer, nu mod Forvalter og Fogder ...”<sup>6</sup> Holberg påpeger tydeligt, at ro og hvile finder man ikke på landet. I sit *Tredje levnedsbrev* jamrer han:

Mit jordegods gør også afbræk i mine sysler. Det er Dem jo bekendt, at jeg for nogle aar siden har købt en herregaard paa Sjælland ved navn Brorup. Bøndernes klager og naboernes besværinger plager mig uafbrudt; de bortleder dog min opmærksomhed mere end lægger beslag paa den. Jeg sørger omhyggeligt for ikke at blive indviklet i de processer, der er en følge af jordegodsbesiddelsen. Hvis der opstår stridigheder, prøver jeg at bilægge dem ved et venskabeligt forlig; men man kommer ikke langt paa landet ved at optræde paa den maade. Forholdene der kræver nemlig et andet liv, en anden optræden. I byen lever jeg som filosof, jævnt og ligetil; men jeg tager ud paa landet i rustning. Filosofi og moral lader jeg ligge i akciseboden ved Vesterport, indtil jeg kommer tilbage. Efter at jeg er blevet godsejer, fører jeg derfor et dobbeltliv: som filosof i byen, som krigs-

---

5. Ludvig Holberg. *Epistler* III. 1947 p. 59.

6. Ludvig Holberg. *Epistler* V. p. 5 og p.18. Holberg havde ført sager mod sine fogeder og tabt dem, muligvis fordi han selv procederede dem..

mand paa landet. I byen forsvarer jeg mig mod mine modstandere med ord, men paa landet med vaaben. Jeg forsøgte ganske vist i begyndelsen at dæmpe bølgerne ved en forekommende og venlig optræden og ved at tigge mig frem med bønner; men erfaringen lærte mig, at man kun ægger bønderne ved at bære sig saadan ad. Af den grund støtter jeg mig ude paa landet snarere til juristerne end til filosofferne. Naboerne troede, at jeg var dybt begravet i bøgerne, at de ustraffet kunne drille mig og aabenlyst gøre mig til latter. De prøvede derfor at finde ud af, hvordan jeg var, og hvor langt min taalmodighed gik, ved at smigre mig, true mig og ved andre kunster, som bønderne ere mestre i, men da de saa, at jeg ikke var helt vaabenløs, men passede tilstrækkelig omhyggeligt paa, sluttede de vaabenhvile og snart efter fred. Under denne livsform kommer man nok ud for adskillige nedslaaende og ukærkomne oplevelser, og man faar atter og atter ubehagelige budskaber, f. eks. at

af sygdom er gederne døde

kornet har narret ens haab, og studen er død foran ploven.<sup>7</sup>

Holberg har påfaldende travlt med at forklare læseren, at han ikke har købt en gård (eller to) for at hengive sig til roligt landlevned. Holberg havde haft problemer med gårdenes drift og havde måttet føre retssager mod fogeder, som han havde tabt. Men hvorfor følte han trang til at delagtiggøre sine læsere heri, og hvorfor med sådan iver?

Holberg forsvarer sig i virkeligheden mod læserens formodede reaktion. Holberg citerer hyppigt Horats, Ovid, Vergil, Livius, Tacitus, Cæsar og Cicero, men også Varro, Cato og Columella, og lægger ikke skjul på, at han sætter Horats, Vergil og Ovid højt.<sup>8</sup> Når Holberg citerer dem – tit uden kildeangivelse, og ofte uden oversættelse – skyldes det, at han kunne gå ud fra, at læseren genkendte citaterne. Når han skriver, at han tager på landet i rustning, ville læseren dengang næsten automatisk komme til at tænke

---

7. - morbo periere capellae/ Spem mentita seges, bos est enectus aratro (3. levnedsbrev p. 497). Horats *Ep. I. 7. v. 86-87*. Holberg må have citeret efter hukommelsen, hos Horats står *arando* (Ludvig Holbergs tre levnedsbreve 1728-1743. Ved A. Kragelund. Bind II. Andet og Tredje Brev 1737-1743. København 1965). Kragelunds oversættelse fra latin er benyttet her som i andre citater fra levnedsbrevene. En studie i Holbergs udstrakte brug af de klassiske forfattere også hvor de ikke er nævnt som citerede, findes i A. Kragelund, *Ludvig Holberg. Citatkunstneren. Holberg og den yngre Plinius*. København 1962. – At studen var død foran ploven, er ikke en overdrivelse. I det 18. århundredes midte hærgedes Danmark flere gange af kvægpest.

8. Holberg forsvarer endog at han, åbenbart mod sædvane, satte Ovid højere end Vergil. Ludvig Holberg. *Epistler III* 1947. p. 57-65. *Epistel* 202.

på to ofte citerede steder hos Horats og Vergil, hvor livet på landet i modsætning til livet i byen og til Holbergs oplevelser, netop beskrives som fjernt fra krig og besvær:

O fortunatos nimium, sua si bona norint,  
agricolas! quibus ipsa procul discordibus armis,  
fundit humo facilem victum iustissima tellus.  
(*Georgica* II. v. 458-60)<sup>9</sup>

og

Beatus ille, qui procul negotiis,  
ut prisca gens mortalium,  
paterna rura bubus exercet suis,  
solutus omni fœnore;  
(*Epodon* lib. II, v. 1-4)<sup>10</sup>

Begge disse digte hørte til standardrepertoiret. Da Holberg i sine tekster i øvrigt regner med, at læseren kender de antikke tekster, må han også her gå ud fra at det er tilfældet og følgelig aflive opfattelsen af landlivet som en slags behagelig ferie.

Tager man den dramatiske beskrivelse for fulde pålydende, forstår man ikke, at Holberg købte endnu et gods efter erfaringerne med det første. Men han drejer 180 grader umiddelbart efter citatet og angiver en positiv grund til at drive godser:

Paa den anden side er der dog ogsaa meget, der glæder og opmuntrer en. Efter min mening findes der intet, der er mere behageligt, mere agtværdigt og mere passende for en filosof end at dyrke jorden. Det er ogsaa en følge af min karakter, at selv bøndernes sludren og aabenhjertige snakkeglæde fornøjer mig mere end de lærdes friserede taler. Da

---

9. Kjendte de kun deres Lod, fast al for saligen henrandt  
Landmænds Liv; thi de leve jo fjernt fra de kæmpende Vaaben,  
Og den retfærdige Jord dem yder ukunstlede Retter.

(Simon Meisling, *Digte fra Oldtiden* oversatte og oplyste ved S. Meisling Andet Hefte. P. Vergilius Maro's *Digt om Landbrug*. Kjøbenhavn 1827 p. 34).

10. "Lykkelig den, som fjernt fra alle besværligheder ligesom de dødeliges slægt i gammel tid, med sine okser pløjer de fædrene marker, fri for enhver gældsbyrde."

jeg blev ejer af godset, var alt forfaldent; men lidt efter lidt kommer der orden i tingene, det faldne rejser sig igen, og alting blomstrer rent misundelsesværdigt. Hver gang jeg ser tilbage og sammenligner mit gods' tidligere tilstand med dets nuværende, føler jeg dyb glæde. Jeg er glad over, at jeg paa den maade har opfyldt en god borgers pligter, og over blandt saa mange ødelæggere, der lader deres ejendomme forfalde og alt gaa til grunde, at have formet en raa og uordnet masse og at have givet bønderne, der i sin tid sukkede under et tungt åg, en bedre skæbne.<sup>11</sup>

Her giver Holberg selv en begrundelse for at påtage sig de besværligheder, det medfører, at drive et gods: "Efter min mening findes der intet, der er mere behageligt, mere agtværdigt og mere passende for en filosof end at dyrke jorden", eller i Holbergs egen formulering: *nam agricultura nil jucundius, honestius ac philosopho dignius existimo*. Igen spiller Holberg på den dannede læsers reaktion. Han ville dengang uvilkårligt komme til at tænke på et tilsvarende sted i Ciceros værk om pligterne: "... *nihil est agri cultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil domine libero dignius*."<sup>12</sup> Ved sin indirekte henvisning til Ciceros værk understreger Holberg, at han ved at købe, forvalte og forbedre et gods handler som en god borger.

I *Epistel* 49 begrundet Holberg yderligere denne indstilling:

Om all Seilads, om Handel paa fremmede Steder ophørede, om Guld og Sølv-Miner bleve udtømmede, om adskillige Konster komme af Brug, tabtes intet virkeligt derved: Tvertimod det var Tegn til, at Mennesket tog af i Forfængelighed: Thi disse sidste ere kun som en Vernis, der pryder, da Agerdyrkning føder og opholder det Menneskelige Kiøn.<sup>13</sup>

Holberg fortsætter:

---

11. Ludvig Holbergs *Tre Levnedsbreve 1728-1743* 3. levnedsbrev p. 497.

12. "... intet er bedre, intet mere frugtbart, intet behageligere, intet mere værdigt for en fri mand end agerbrug" (Cicero *De officiis* I, 150). Holberg citerer det samme sted i *Epistel* 49 (*Epistler* I 1944 p. 212) i en lidt anden form

13. Holbergs argumentation har, trods det at han har valgt andre eksempler, slående lighed med Columellas kritik, som givet i hans præfatio 4-6.

De anseeligste Mænd have fordem selv dyrket Jorden med deres egne Hænder, og indtil førstelige Personer have selv ageret Hyrder ... Man finder, at de største Regentere nest GUDsdyrkelse have recommenderet Agerdyrkning, og at høye Stands-Personer have skrevet Bøger derom.

Holberg giver som den gode pædagog derefter flere eksempler på disse store folk, der har dyrket jorden og kritiserer, at samfundseliten har opgivet den direkte kontakt med landbrug. Som afsæt for sin kritik går han tilbage til den romerske landbrugsforfatter Varro, der fortæller, at senatoren Quintus Auxius bebrejdede auguren Appius Claudius tilstanden på hans gård: "Her ... seer man ikke uden Guld, Sølv og Marmor, men hverken dyrkede Jorde eller Viingaaarde: jeg finder intet, hvorudi dit Lysthuus ligner dine Forfædres".<sup>14</sup> Appius synes at have omlagt sin lystgård til en park. Holberg citerer Columella, der i indledningen til sin bog klager over, at agerdyrkningen (allerede i det første århundrede) tabte anseelse og interesse.<sup>15</sup> Holberg beskriver derefter, hvorledes han forbedrer sin egen gård ved at hjælpe bønderne.

Det synes tydeligt nok, at Holberg lægger vægt på, at han netop handler som en god borger ved at købe godser og sætte dem i stand. Han understreger også, at det er det vigtigste erhverv, og at de anseeligste mænd har følt ansvar for agerbrug. Det forklarer dog ikke, hvorfor Holberg så stærkt fremhæver, at det ikke var ro og hvile man fandt på landet. Denne reaktion er ikke *alene* betinget af de antikke tekster, den er også bestemt af deres senere historie. Den skal kort gengives her:

Da den romerske republik i det sidste halvandet århundrede før Kristi fødsel næsten permanent var i krig, kunne soldaterbønderne ikke opretholde deres landbrug, og medens de af fjenderne, karthagenienserne, lærte slavedrevne storgodser (latifundier) at kende, blev soldaterne efterhånden besiddelsesløse proletarer, hvis ikke de fik en gård i de soldaterkolonier, de store feltherrer som Marius, Pompejus og Cæsar anlagde. Dele af senator- og ridderstanden skabte ved erhvervelse af store landområder latifundier, der bragte dem store indkomster, som bidrog til opretholdelse af private hære, der muliggjorde de borgerkrige, der endte med republikkens fald og Cæsars og Octavians diktatur. Med Octavian kom freden, men også krav om etablering af en ny

---

14. Varro *De re rustica* 3.2 her gengivet i Holbergs oversættelse, *Epistel 49 (Epistler I 1944 p. 212-213)*.

15. Columella *De re rustica*, præfatio 1-7.



opfattelse af det at være romer: de var ikke bønder mere. Octavians eller Augustus' begavede trick var at opretholde republikkens institutioner og formelt styre gennem dem. Altså måtte en form for mytologi eller historie skabe den nye romer. Denne opgave kom til at hvile på historieskriverne og digterne. Vergil skrev *Æneiden*, som legitimerede Cæsars familie, Julierne, som Roms guddommelige ophav, og Horats' oder og Vergils hyrdeidyller (der byggede på en oprindelig græsk tradition), beskrev en arkadisk fortid, der var en indirekte henvisning til romernes fortid som bønder. Augustus, der som ældre blev meget puritansk, mente, at senatorstanden i stedet for at hengive sig til luksus og overflødighed skulle besinde sig på de gamle romerdyder, beskedent levned, pligtopfyldenhed og trofasthed overfor Rom og dets skikke. Dette blev iscenesat ved *Æneiden* og ved Horats' berømte *Romeroder*, hvori dette landlige beskedne liv blev besunget. Digtene ændrede så vidt vides ikke moralen, men da de var så gode, overlevede de romerigets fald og var kendte af en lille elite middelalderen igennem.

Den tidlige renaissances digtere, Petrarca måske som den første, senere en hel række (hvoriblandt var Lorenzo da Medici, hans lærere og venner), der hovedsagelig blev uddannet i Firenze i det 15. århundrede, lod sig i høj grad inspirere, både tematisk og teknisk, af denne litteratur, så sværmeriet for Arkadien genopstod.

Det fik stor betydning for skabelsen af moderne landbrug i Norditalien. Den rigeste by, Venedig, havde erhvervet sin rigdom ved handel med varer fra østen, og videreforarbejdning af dem. For at sikre transportvejene havde byen opretholdt fæstninger i det østlige Middelhav og et godt forhold til det byzantinske rige. Da Byzans faldt endegyldigt i 1453, blev handelen alvorligt truet. Da vejen til Østen syd om Afrika blev opdaget i slutningen af det 15. århundrede, var Venedig som handelscentrum og som by endnu alvorligere truet. Som om det ikke var nok, var både den franske konge, den spanske og den tysk-romerske kejser ude efter Venedig, som også måtte kæmpe mod dem.

Ikke alene blev handelen ødelagt, men Venedig havde intet korn. Den store handel og den dertil nødvendige flåde havde drænet det faste land i Podeltaet for folk, og landbruget var forsømt: næsten en fjerdedel af markerne kunne ikke dyrkes, fordi de var gået i sump. Da korn skulle importeres og dermed betales, og da handelen var ødelagt og direkte hindret under krigshandlinger, opstod der flaskehalsproblemer og dermed hungersnød. De gamle rige købmandsfamilier, der var indskrevne i den gyldne bog og dermed kunne vælges til ledende poster i republikkens administration, måtte finde andre indtægtskilder. En af dem, Alvise Cornaro (1484-1566), indså, at jorden måtte

genopdyrkes, og blev en meget rig mand på at gøre det. Han købte jord billigt og forbedrede den ved grøftning og inddigning. Han fik altså vandet under kontrol. Nu overbeviser en entreprenør jo som regel ved gode økonomiske resultater, men han støttede i sine skrifter programmet om at vende investeringerne fra handel til landbrug ved at benytte de romersk-antikke digte. *Romeroderne* og *Georgica* blev indlagt i hans beskrivelser af "Santa Agricultura", "det hellige landbrug", som han, muligvis fordi han var en god propagandist, fik gennemført meget hurtigt. Han kobede det beskedne landlige liv med en lang levealder, hvad der også hjalp på interessen.<sup>16</sup> Samtidig kunne de venezianske patriciere spejle sig i det augustæiske Rom og det litterært og kunstnerisk højt-dannede Firenze.

De voldsomme krige, der hærgede Europa i sidste del af det 16. og en stor del af det 17. århundrede, såvel borger- som religionskrige, førte til ændringer i mange staters konstitutionelle opbygning. I Frankrig og Danmark-Norge f.eks. til enevælde, i Tyskland til en yderligere svækkelse af den tysk-romerske kejsers autoritet og til at mange mindre stater i større eller mindre grad blev enevældigt styrede, og i England til en slags demokrati, hvor magten var delt mellem parlament og konge. Krigene var ledsagede af en strøm af litteratur om den rette statsform, hvori klassikerne var hyppigt benyttede. I denne periode fik hyrdedigtningen en opblomstring, idet forfatterne drømte om et fredeligere og lykkeligere liv, fri for krig og borgerkrig.

Da den stigende befolkningmængde i sidste del af det 17. århundrede begyndte at gøre det rentabelt at effektivisere landbruget i Holland og England, overtog man metoderne fra Norditalien og importerede vandingeniører fra Lombardiet for at kontrollere vandet, d.v.s. dræne og bygge diger og sluser. Hele det litterære arsenal om landbruget (såvel de praktiske vejledninger som hyrde-idyllerne) fulgte med. I England var der, siden Henrik VIIIs opløsning af kirkegodset, sket en ændring af landbrugets organisation, der medførte nedlæggelse af fri bønders gårde og større og større landejendomme ('manors') og dermed til skabelse af større og større formuer på bøndernes bekostning, ganske som senrepublikkens Rom. Og ganske som i Rom udmøntede det sig i, at overklassen levede i større og større luksus. Men i modsætning til Rom forsøgte over-

---

16. Det har ikke været mig muligt at få tilgang til Alvis Cornaro's egne værker, jeg kender dem kun gennem gengivelser. Et på dansk tilgængeligt resumé findes i Wundram, Manfred & Thomas Pape: *Andrea Palladio 1508-1580. Arkitekt mellem renæssance og barok*. På dansk ved Leif G. Bertelsen. Köln 1989. p. 118-126. De vigtigste her er *Tratto di Acque* 1566 og *Discorso sulla vita sobria* 1558.

klassen ikke landbruget, men effektiviserede det yderligere. Man skrev om det mest effektive landbrug – under ivrig anvendelse af klassikerne. Man læste Cato, Varro og Columella, og også Vergils *Georgica*, der behandlede som faglitteratur. I 1600-tallets midte kom yderligere inspiration til England navnlig fra hollandsk landbrug (som også havde nydt godt af viden fra Lombardiet). En indvandret tysk intellektuel, Samuel Hartlib (1600?-1662) kritiserede i 1651 engelsk landbrug for ikke at anvende moderne metoder, som man gjorde i Holland, bl.a. ved at kunstvande og dyrke jordforbedrende planter som kløver og lucerne.<sup>17</sup> Hartlib nævnte pløjningens betydning for god høst og pegede dermed frem mod den voldsomme diskussion i det følgende århundrede om, hvorvidt Virgils beskrivelse af pløjning (krydspløjning) var anbefalelsesværdig eller ej.<sup>18</sup> *Georgica* var så fastslået som betegnelse for landbrug, at da det nystiftede Royal Society i 1664 nedsatte en kommission, der skulle undersøge landbrugets forhold, fik den betegnelsen “Georgical Committee”, og navnet var sådan set velvalgt. Periodens mest succesfulde forfatter af bøger om landbrugsforbedringer, John Worlidge (1640-1700), henviste gang på gang i sine bøger til Vergil.<sup>19</sup>

Parallelt med brugen af den klassiske landbrugslitteratur blomstrede også hyrdeidyllerne op. Ikke alene blev Horats, Vergil, Juvenal og Persius læst, de blev også oversat. Og englænderne digtede selv i samme stil.<sup>20</sup> Det berømteste eksempel, og det ældste, er vel Ben Johnson's *To Penshurst* (1616).<sup>21</sup> Da John Dryden (1631-1700) oversatte Vergils værker (1697), satte han nærmest trumf på denne udvikling. Oversættelsen blev forsynet med et essay af den senere så indflydelsesrige udgiver af *The Spectator*, Joseph Addison (1672-1719), der i 1712 skulle skrive den mest indflydelsesrige artikel om havekunst i det 18. århundrede. Fra 1704 omdannede Alexander Pope (1688-1744) i sine hyrdedigte Themsdalen og Winsor Forest til en slags romersk-engelsk Arkadien, hvor nymferne myldrede mellem træerne. I det attende århundrede var vergilianske

---

17. Hartlib, Samuel, *His Legacie or an Enlargement of the Discourse of Husbandrie ...* London 1651. Bogen udkom i fire udgaver 1651–1655. Bogen genudsendtes 1670 og 1726. Dens betydning er beskrevet i Ambrosoli, Mauro, *The Wild and the Sown. Botany and Agriculture in Western Europe, 1350-1850*. Cambridge 1997 p. 305-307, 313-320

18. Ambrosoli, p. 313-14.

19. Ambrosoli, p. 326.

20. 1690–1720 var et højdepunkt for oversættelser af disse forfattere. Richardson, Tim. *The Arcadian Friends. Inventing the English Landscape Garden*. London 2007. p.134.

21. Digtets første vers er næsten en oversættelse af Horats' *Carmen* II. 18, til senere vers har Martial stået fadder (III, 58, IX, 61 og X, 30).

digte om snart sagt hvad som helst inden for landbrug på mode. *Georgica* blev taget så alvorligt, at en erfaren landbrugspraktiker som William Benson i 1725 udgav 1. bog i Drydens oversættelse med paralleltekst på originalsproget og rettelser af fejl og misforståelser.<sup>22</sup> Den store landbrugsreformator Jethro Tull påpegede i 1730 også fejl hos Vergil og tilføjede, at nogle af de råd Vergil gav, blev fulgt i England, men ikke længere i Italien.<sup>23</sup>

Men Vergil havde, sammen med Horats, også uden for den egentlige landbrugspraksis, kolossal indflydelse. Den voldsomme strid om arvefølgen i England, hvor parlamentets flertal efter Stuarternes tilbagekomst i 1660 dels ønskede at bevare sin indflydelse ubeskåret, dels ønskede at undgå, at en katolsk Stuart kom på tronen, havde blandt andet ført med sig, at politiske opponenter eller folk, der var faldet i unåde, demonstrerede deres modstand mod Stuarterne i deres anlæg af haver. Under Charles II og hans broder James II, der blev fordrevet ved 'the glorious revolution' i 1688, anlagde tilhængerne af at slippe af med Stuarterne, Whiggerne, haver i hollandsk stil for at markere støtte til den arvebrettigede prinsesse Anne, der var gift med Vilhelm af Oranien. Han blev konge under navn af William III. Da Anne var barnløs overgik kronen gennem kvindelig arveret til kurfyrsten af Hannover, der besteg tronen under navnet Georg I i 1714. Da alt skete i et forsøg på at styrke parlamentets rolle overfor kongen, var det nødvendigt for høj- og lavadlen (*aristocracy* og *gentry*) at finde en ny rolle, at gå fra at være fyrstetjenere til at være statstjenere. Et eksempel til efterfølgelse fandt den herskende klasse i Roms historie, i republikkens tid, hvor man gik ind på embedsbanen eller militærkarrieren uden løn, men i forventning om medborgernes agtelse. Det kan være nødvendigt at erindre om, at valget af forbillede skete ud fra, hvordan man *troede* patricierne opførte sig, ikke efter hvorledes de rent faktisk var. Mange konservative godsejere, Toryer, der ikke havde behov for at anlægge hollandske haver, havde derfor anlagt haver, som ledte tanken hen på oldtiden, dens digtere og digtene selv. Faktisk var mange Toryer konservative i den forstand, at de fastholdt idéen om godsejeren, der selv drev sit gods, kendte sine fæstere og anlagde relativt små haver. Alexander Pope, der udover at være digter for egen regning var oversætter af

---

22. Benson, William, *Virgil's Husbandry or an Essay on the Georgics. Being the first Book translated into English verse to which is added the Latin Text and Dryden's Version.* With notes critical and rustick. London 1725.

23. Ambrosoli, p. 344.

*Iliaden* og *Odysseen*, var også have-entusiast og anlagde ikke alene selv en have, men rådgav mange af sine Tory-venner i haveanligger. <sup>24</sup> Whiggerne begyndte efter at den hannoveranske succession var sikret også at anlægge haver med temaer, der var hentet i den romerske eller græske oldtid. Man spejlede forhold i England (fra 1707 Britannien, da Skotland var blevet forenet med England) i antikken. Det havde allerede længe givet sig udtryk i hyrdedigtningen, der lige fra Johnson's *To Penshurst* havde *the Manor*, hovedhuset, som centrum. Magten i Storbritannien lå efter 1688 i storgodsejernes hænder. Det var også dem, der var mæcener. På dette område var de engelske hyrdedigte forskellige fra de klassiske forbilleder.

De engelske haver blev, navnlig senere i det 18. århundrede, anset for at være en modsætning til den franske barokhave med dens strenge geometriske udformning, med haveelementer fordelt hierarkisk under de dominerende brede alléer. Alléernes form og bredde var udformet med henblik på solkongens promenade, hvor han med følge kunne gå – eller lade sig køre – medens optøget flankeredes af hoffets nejende damer og bukkende herrer. <sup>25</sup>

Ved slutningen af det 17. århundrede tjente hyrdedigtningen i England til at beskrive livet på landet som roligt, fredfyldt og smukt, det idéelle sted at trække sig tilbage til for en gentleman. Trængte han til hvile og eftertanke fra sine hverv som embedsmand eller politiker eller fra pligterne som godsejer og familieoverhoved, var et roligt sted i en smuk have, hvor klassikerne kunne nydes uforstyrret, det rette. Det udtrykkes meget præcist i John Pomfrets digt *The Choice*, publiceret i år 1700:

---

24. Det bør måske erindres, at Pope var en skarp satiriker, der som Holberg var påvirket af Boileau. Flere af hans satirer minder forbløffende om Holbergs. Holberg nævner ham som satiriker i *Moralske Tanker* lier. I, epigram 27 sammen med Dryden og Swift. (Ludvig Holberg. *Moralske Tanker*. Med Indledning og Kommentar ved F.J. Billeskov Jansen 1943 p. 56). I sit *Tredje levnedsbrev* nævner han Pope sammen med Milton som den største forfatter af heltedigte siden antikken (*Levnedsbreve* II p. 559).

25. Naturligvis var interessen for hyrdedigtning i f.eks. Frankrig og Tyskland stor og vedvarende, men i disse lande fik den aldrig den tætte forbindelse med haveanlæg og brug af haver, som i England. End ikke René Rapins *Hortorum libri IV* med de lærdeste noter om haver fik tilsyneladende indflydelse på havekunsten. Rapins fundament var, som han selv skriver: *Haec magni insistens vestigia sacra Maronis .... canebam* (Renati Rapini *Hortorum libri IV cum disputatione de cultura hortensi*. Ultrajecti 1672 p. 113). Opfattelsen af den franske have som symbol på enevælden i *modsatning* til den engelske landskabelige have opstår først i løbet af det 18. århundrede og blev projiceret tilbage i tid. Det engelske aristokrati anlagde uden skrupler omkring 1700 store allésystemer med hovedbygningen som centrum.

A Little garden, grateful to the eye,  
And a cool rivulet run murm'ring by:  
On whose delicious banks a stately row  
Of shady limes or sycamores, shou'd grow:  
And th'end of which a silent study placed,  
Shou'd be with all the noblest authors graced.  
Horace and Virgil in whose lines  
Immortal wit and solid learning shines:  
Sharp Juvenal and amorous Ovid too...

Det er næppe muligt at knytte ro og hvile, haver og klassikerne tættere sammen.

Holberg besøgte England i 1706–1708, opholdt sig hovedsagelig i Oxford og bevarede resten af livet et meget positivt syn på englændere. Han kendte til den da omfattende moderne engelske filosofiske litteratur og det livlige politiske liv, der dengang udfoldedes, og da han var en ivrig avislæser og senere blev en beundrer af Addison & Steeles *Spectator*, har han næppe været uvidende om den betydning, haver blev tillagt i netop dette tidsskrift.

Da Holberg skrev sine senere levnedsbreve, sine epistler og moralske tanker, var den økonomiske krise efter Store nordiske Krig ved at være overvundet, og det var også i Danmark blevet almindeligere blandt velhavere at anskaffe sig lystgårde i nærheden af København, for ikke at nævne adelen, der i sommerhalvåret ofte opholdt sig på deres gårde. Det kan have været en medvirkende årsag til, at Holbergs så energisk afviste tanken om at hans godskøb var motiveret af ønsket om et fredeligt, ubekymret liv på landet. Han fastholdt, at han fortsatte sit arbejde som lærd, at han satte et godt eksempel for landbrugets opkomst.

Men haven? Hørte det med til at være en god borger, en god godsejer, at anlægge en have? Eller hørte det med til en lystgård? Holbergs udtalte beundring for englænderne kunne få en til at tro, at han ville handle som dem. I 3. *levnedsbrev* skriver Holberg meget sympatisk om englænderne, men nævner ikke haver. Holberg nævner i

sine skrifter hyppigt engelske filosoffer som Thomas Hobbes, John Locke, Stillingsfleet og Shaftesbury, men nævner ikke Shaftesburys interesse for haver. Han hævder, at Pope og Milton som forfattere af heltedigte kun har deres lige i Homer og Vergil,<sup>26</sup> men at de var ivrige dyrkere af hyrde- og landskabsdigte (Pope omskabte som ovenfor nævnt i sine idyller Themsdalen til en slags engelsk Arkadien) og ivrige havedyrkere, omtaler han ikke.

Tidsskriftet *Spectator*, som Holberg var inspireret af og omtalte rosende i sin indledning til de *Moralske Tanker* (p. 14), havde tit haver som tema (en af de mest betydningsfulde artikler i havekunstens historie er nr. 477, 6. September 1712), men det nævner han ikke. At anlæg af haver og den stil, man valgte at anlægge dem i, i England var et politisk udtryksmiddel, som Whigger og Toryer ivrigt benyttede sig af både før og efter 'the glorious revolution' i 1688, nævner Holberg ikke med eet ord, selvom han må have hørt om det i sin tid i England 1706–1708 og læst om dem i *The Spectator*. Haver har åbenbart ikke sagt Holberg noget, men han var klar over modens indflydelse. Derfor, stadig med udgangspunkt i traditionen fra Rom, går han til direkte angreb på dem, der køber lystgårde og pryder dem med haver:

Enhver bilder sig ind at være Landmand, som kan sige: Saa meget meere haver jeg til Forpagtning end min Formand; Saa meget gjør jeg af min Skov og mine Fiske-Parke; Saa meget haver jeg ziret og forbedret Hoved-Gaardens Bygning; Alle disse Urte-Gaarde, alle disse Spadsere-Gange ere anlagde i min Tiid. Men det er det samme, som han vil sige: See! i hvilket Trældoms Arbeide jeg haver holdet mine Bønder; og er det derfor ingen Under, at de ingen Tiid haver haft at flye paa deres egne Huuse, og at rygte deres egne Agre. Man bliver ogsaa overbeviset derom, naar man betragter udi hvad Tilstand Bønder-Godset er udi; da mærker man, at Gaardens Herre er kun Landmand i sin egen Indbildning: Thi Bønder-Godsets Velstand er det rette Beviis paa Landmandskab. Jeg erindrer mig for mange Aar siden at have besøgt en fornemme Herre, paa hvis Gaard jeg saa ingen Zirather; og da jeg forundrede mig derover, efterdi han var en bemidlet Mand, tog han mig ved Haanden, førte mig om, og visede mig sine Steen-Gierder, sine prægtige Skove, og sine Bønder-Gaarde, hvilke alle vare udi fuldkommen Stand. Jeg

---

26. *Levnedsbreve* II. 3. levnedsbrev p. 559.

maatte da tilstaae, at han var en større Landmand, end han syntes at være; og haver jeg søgt at efterfølge hans Spor paa mit eget Gods, hvilket da det faldt i mine Hænder, var i bedrøveligere Tilstand.<sup>27</sup>

Det syn på godsejerens behandling af sin ejendom, hvor det veldrevne gods er karakteriseret ved det smukke bøndergods, ikke ved store pragthaver, svarer ret nøje til Torylandadlens praksis.<sup>28</sup> Her kunne Holberg endnu engang have vendt sig til klassikerne og underbygget sit misnøje med for store haver med et eller flere Horats- og Vergilcitatater. I *Carmen* II, 15 går Horats til direkte angreb på de for store huse og haver, der har fortrængt bøndernes marker:

Jam pauca aratro jugera regiae  
Moles relinquent; ...<sup>29</sup>

hvor nu smukke og duftende, men unyttige planter breder sig. Sådan var det ikke i Romulus' og Catos dage. Det måtte have været nærliggende for Holberg at benytte strofe 4, 1-2:

Privatus ille census brevis,  
Commune magnum..<sup>30</sup>

At statens anliggender måtte veje tungt for den gode borger passede fint med Holbergs opfattelse.

Han kunne også have citeret *Georgica*, det velkendte *O fortunatos nimium ... locus*, hvor som modsætning til det beskedne landliv de overdådige slotte og mylderet af klienter beskrives (*Georgica* II, 461-471).<sup>31</sup> Måske har Holberg undladt det, fordi han ikke

---

27. Ludvig Holberg, *Epistel* 49 (*Epistler* I, p. 214).

28. Richardson, Tim, *The Arcadian Friends*. London 2007. p. 207: "For the Tories, landscape beautification always came second to good estate management."

29. "For prangende paladser finder ploven kun ringe plads" (Axel Juel, *Horats' Oder*. København 1945, p. 57).

30. "For dem var staten alt, privatmand intet" (Axel Juel).

31. Beskrivelsen II, v. 461-463 leder tanken hen på Horats' *regiae moles* (*Carmen* II.15).



brød sig om at gå til yderligheder og henvise ejeren til en tilfældig hytte, som Horats åbenbart synes han burde bo i,<sup>32</sup> eller til de grotter subsidiært træer, som Vergil fandt passende. Der er dog mere nærliggende grunde. Frederik IV, den konge, der havde understøttet Holberg som ung, havde ved Fredensborg anlagt den største park i Danmark og bygget et stort hus samme sted. Christian VI og hans dronning Sophie Magdalene havde for Danmark-Norge bygget meget store slotte i København og Nordsjælland. På landets herregårde moderniseredes og udvidedes haverne også. Holberg var overbevist tilhænger af enevælden og var ikke interesseret i at skrive noget, der kunne vendes imod den. Der er heller intet, der tyder på, at Holberg ønskede forandringer i landbrugets struktur eller samfundets opbygning i almindelighed.

I sine *Moralske Tanker* skriver Holberg om sin ulyst til at inklude sig i ægteskab: Fornøjeligt anfører han ulemperne ved en sådan alliance, hvor navnlig de omkostninger, en hustru vil påføre ham, opregnes, fordi hun ville tvinge ham til at leve som alle andre. Og så temmelig brat kommer det:

Jeg giver alleene tilkiende min Delicatesse udi smaa Ting, hvilke jeg frygter at ville incommodere mig i Ægtestand, og derudover finder det raadeligt at leve min øvrige Tiid udi Eenlighed. Jeg lader mig alleene nøje med at plante Træer, paa det at jeg skal synes at gjøre noget i Verden. Jeg efterlader mig og Bøger, efterdi jeg ikke kand have den Lykke at efterlade mig Børn. Om dette kand undskylde mig, og om det sidste kand ansees som noget Equivalent, derom lader jeg dig og andre dømme. Jeg erindrer mig engang at have seet et saadant Problema, nemlig om det er meere fornødent udi et Societet at gjøre Bøger end at gjøre Børn, og at samme Problema saaledes haver været besvaret: Hoc faciendum & illud non omittendum; det er: Det sidste maa gøres og det første ikke forsømmes. Hvis Svaret er vel grundet, saa sees deraf, at det sidste holdes fornemmelig en Borgers Pligt. Jeg vilde ogsaa gjerne underskrive saadan Dom, hvis det ikke kostede meer Konst og Umage at gjøre Bøger end at gjøre Børn. Men saasom det sidste udfordrer hverken Umage eller Konst, og en Amager Bonde ligesaa let og ligesaa net kand forrette dette som en Keiser, saa dømmes jeg saaledes derom, at hvis det sidste er af større Nytte, saa er det første af større Merité, helst om Bøgerne er vel skrevne, ...<sup>33</sup>

---

32. "Nec fortuitum spernere cespitem, leges sinebant."

33. Ludvig Holberg. *Moralske Tanker*. med Indledning og Kommentar ved F.J. Billeskov Jansen .1943. Libr. I. Epigr. 171 p. 196. Et lignende raisonnement fremfører Holberg i sit 3. Levnedsbrev p. 511(*Levnedsbreve* II p. 511).

Holberg, der var godt orienteret om tidens økonomiske tanker, vidste, at en god borger burde bidrage til befolkningens forøgelse, da en stor befolkning den gang blev anset for vejen til at øge et lands velstand. Han ønskede at være og at fremtræde som en god borger, og har derfor følt trang til at påpege, at i stedet for at hjælpe fædrelandet med børn, øgede han dets velstand med træer og dets almene oplysningsniveau og anseelse med bøger. Nu kunne man måske mene, at dette indskud i et ellers spøgefuldt essay ikke skulle tages alvorligt, men det skal det nok. I sit 3. *Levnedsbrev* gentager baron Holberg nemlig, også i forbindelse med omtale af sin ugifte stand: "Jeg planter kun træer for at synes at have bidraget lidt til jordens frodighed." Han har altså plantet træer, og man kan vel gætte på, at det har været frugttræer; nyttetræer passer bedst til hans mentalitet.

Har Holberg plantet træer i større stil, må det have været enten i de skove, der hørte til godserne eller allé-træer. I haven på Tersløsegaard var der ikke megen plads til større planteringer. Godsejer Holberg har næppe investeret i større omlægninger af de haver, der fulgte med hans to godser. Talrige steder omtaler han bønder (også sine egne) med respekt og behandler deres kår; gennem alt kommer hans mening om landbrugets nødvendighed og forbedring til udtryk. Som det ses ovenfor, mente Holberg, at det at anlægge eller udvide haver var at stjæle sine bønders tid. Det er ikke troligt, at han ville finde på at misbruge fæstere til havearbejde. For Holberg var det at være landet en nyttig borger, som lærd, som godsejer og som en af dem, der (for at citere *Niels Klim*) i vanskelige tider har hjulpet staten med deres formue, det vigtigste. Det fremgår klart af hans 3. *levnedsbrev*:

Min formue er erhvervet ved arbejde og bevaret ved maadehold, og jeg agter at bruge det, jeg lovlig har erhvervet, paa en saadan maade, at jeg kan være det bekendt. En del anvender jeg til forbedringer paa mit gods, og resten vil jeg sætte fast til offentlighedens tarv, så at eftertiden kan kalde mig ikke saa meget besidder som blot forvalter af min formue.<sup>34</sup>

---

34. 3. Levnedsbrev (*Levnedsbreve* II p. 535).

Så stor og så indflydelsesrig Holberg end var i sin samtid og eftertid, så meget han end udrettede i litteratur, historie, naturret og kvinders stilling, og så meget han end gjorde for sine bønder og for sine godsers forbedring, bliver han nok aldrig helt i Danmarks havehistorie.